

Kvinner og menns fortellinger om den russisk-norske grensen

Kjell Olsen

Høgskolen i Finnmark

Kjell@hifm.no

Abstract

This article discusses the gendered way of plotting narrations about the Russian-Norwegian border. Analysis of narratives is understood as a way to reveal the expression of important values in local communities as well as a way to understand how the narrator situates him- or herself in time and space in an ever-changing cultural and social context. What this analysis reveals is that men's narrations tend to be organised by plots that goes from a macro context to a micro context, in contrast to women's narrations. This gendered difference is explained by the social construction of the border that situates women and men differently and the immediate context of narration.

Keywords:

Narratives, gender, border, plot

Under den kalde krigen fra 1945 og frem til Sovjetunionens fall i 1991, var den 196 kilometer lange russisk-norske grensen i Sør-Varanger kommune en viktig internasjonal grense. Der møttes det frie kapitalistiske vest og det kommunistiske øst. Denne sentrale storpolitiske plasseringen har preget fortellingene om livet i dette grenseområdet. Dette er fortellinger som skiller seg fra de nasjonale og globale fortellingene om forholdet mellom de to blokkene. Snarere enn fiendskap og motsetningen mellom to samfunnssystemer fortelles det heller om de gode og hverdagslige menneskelige relasjonene som fantes over grensen på tross av den globale politiske konflikten

og dramatikken denne noen ganger medførte.

Imidlertid kunne det på et fortellerseminar i Kirkenes i 2010 spores en forskjell i hvordan kvinner og menn fortalte om sine erfaringer med grensen. Fortellinger om livet i det norske grenseområdet tenderte til å bli gitt det som kan kalles ulike plott (Brooks 1984; Somers 1994). Hovedforskjellen som kan spores i materialet er at kvinners fortellinger hadde en tendens til å ta utgangspunkt i allmenne, men personlige erfaringer. Dermed får grensen og storpolitikken sin betydning i lys av det personlige. Menn tenderte til å ta utgangspunkt i plott fra den storpolitiske

kontekst og personlige erfaringer fikk sin betydning fra denne. Plott i kvinners fortellinger var vanligvis en underordning av makronivået som kjennetegnes av nasjoners og byråkratiers behov for formelle kriterier og klare kategorier og ideologier, i forhold til allmenne erfaringer på et mikronivå, preget av heterogenitet, kompleksitet og individualitet i et hverdagsliv (Barth 1994:20–22). Menn derimot, vektla plott der makronivået blir sentralt for å forstå deres erfaringer i en mikrokontekst.¹

I denne artikkelen analyseres denne tendensen til forskjeller i fortellinger hos kvinner og menn ut fra to forhold. For det første er den perioden som majoriteten av fortellingene er hentet fra, preget av ulike tilganger til arenaer på grensen for kvinner og menn. Den ulike tilgangen til og dermed forskjellige erfaringer med grensen, blir tydelig når russiske fortellere bringes inn i analysen. På russisk side var selve grenseområdet en arena som vanlige borgere ikke hadde noen erfaringer fra, med unntak av de få gangene grensen skulle krysses. For det andre må en forskjell i bruk av plot forstås ut fra den sosiale kontekst det fortelles i. I innbydelsen til å fortelle ble det vektlagt en bestemt tidsepoke, men også hvordan det i lokalsamfunnet eksisterende vennskapelige forbindelser over grensen på tross av den kalde krigen. Fortellingene blir dermed et resultat av både 'tekst' og kontekst og dermed blir selve hendelsesforløpet i fortellersituasjonen viktig for hvordan det fortelles.

Fortellinger, staten og opplevelse av grenser

I ulike nordnorske samfunn har fortellinger blitt analysert som å ha en viktig rolle i lokale identitetsprosesser (Bjerkli 2000; Mathisen 1994; 1996). Som Mathisen

(1996) viser, kan fortellinger om tidligere tiders lokale helteskikkelser forstås som å kommunisere evner og handlingsmåter som verdsettes i lokalsamfunnet. Dermed gir fortellinger også retning til hvordan forstå og handle i samtiden. Bjerkli (2000: 162) viser hvordan fortellinger om fortidens hendelser kan forstås og analyseres som et uttrykk for det han kaller et 'lokalt etos', som ligger til grunn for selvforståelse så vel som selvrepresentasjon i lokalsamfunn. Fortellinger blir dermed et inntak til kollektive lokale forståelser, det vil si en lokal kultur og dennes moralske verdier. Samtidig er det viktig å understreke at lokalsamfunn ikke er en entydig enhet, men differensiert også når det gjelder kulturelle verdier.

Fortellinger om hendelser, det være seg om egne eller andres opplevelser, er også noe som brukes i individers selvrepresentasjon og selvforståelse (Olsen 2008:68 ff.). Slike fortellinger brukes til å plassere individet i en samtidig kontekst som en person med bestemte verdier og egenskaper og for å forklare meninger og handlinger i fortid og fremtid. Som Cohen og Rapport (1995:8) påpeker, blir fortellinger et inntak til en selvrepresentasjon – i sin ytterste konsekvens et inntak til en selvforståelse – ved at fortelleren aktivt relaterer egne erfaringer til sin bevissthet om verden og sin forståelse av endringer i tid, rom og relasjoner.

I forhold til den russisk-norske grensen kan fortellinger dermed forstås som både å formidle kollektive lokale verdier i grenseområdet i Sør-Varanger, og som individers situering av seg selv i en verden i stadig endring. Somers (1994: 614,618 ff.) hevder at det hun kaller ontologiske eller individuelle fortellinger, skapes med utgangspunkt i et variert, men dog begrenset repertoar av kollektive fortellinger. Med et slikt

utgangspunkt må også individuelle fortellinger forstås på bakgrunn av ulike former for kollektiv kunnskap, moralske verdier og kjønnede roller som i varierende grad kan forutsettes delt i et lokalsamfunn.

Det som blir sentralt for å forstå fortellinger som selvrepresentasjoner, er at de skaper helhet og sammenheng ved at de gjennom aktiv handling knytter sammen ulike hendelser og kulturell kollektiv kunnskap. Det som skaper denne sammenhengen er intenderte plott. Plottene er retningsgivende for hvilke hendelser som kan og bør tas med, fortellingens fremdrift og hvordan den bør forstås (Brooks 1984:12; Somers 1994:616). I analysen blir det sentralt å forstå de plott som finnes i ulike fortellinger om grenser, og på hvilken måte disse plottene styrer prioriteringen og forståelsen av de hendelser som er en del av fortellingen så vel som de hendelser som utelates. Det vil si at fortellinger kan gi kunnskap om hvordan ulike individer gjennom bruken av plott ordner kollektiv kunnskap, så vel som forståelsen av egne erfaringer, med en intensjon om å si noe om hvordan verden henger sammen.

Samtidig er det viktig å understreke at fortellinger alltid skjer i en sosial kontekst. Hva som fortelles hvor og når, av hvem og til hvem, vil alltid være en del av den mening som oppstår, og dette begrenser igjen mengden mulige plott. En fortelling gir ikke bare mening som en fremføring av tekst, men som en performance, en enhet mellom tekst og kontekst (Kapferer 1986: 192 ff.). Kvinner og menn gis ulike roller som fortellere, både i den umiddelbare kontekst der det fortelles, men også ut fra en samfunnsmessig differensiering.

Donnan og Wilson (1998) påpeker at grenser sannsynligvis er det stedet i vestlige demokratier hvor statens makt er tydeligst og klart kan erfares av individet. Ikke

minst av den grunn er det forståelig at grensen mellom Russland og Norge under den kalde krigen, da den ble erfart på sitt klareste som en skillelinje, er en viktig del av den kollektive forståelsen i området. Grenser er et konkret uttrykk for stater som i utgangspunktet skiller mellom mennesker på bakgrunn av statsborgerskap. Men som et symbol for staten og dens suverenitet er grenser et mangetydig fenomen som også skiller mellom statens egne borgere. Sharma og Gupta (2006:7) beskriver staten som skapt gjennom hverdagslige praksiser og offentlige kulturelle representasjoner og handlinger. På samme måte kan det hevdes at grensen mellom to stater heller ikke må forstås som en forutbestemt institusjon med en gitt funksjon, men som differensierte erfaringer, hverdagspraksiser og -møter, så vel som offentlige kulturelle representasjoner og handlinger.

Den strukturerende ulikhet som statlige institusjoner legger opp til når det gjelder ulike gruppers erfaringer på grenser, gjør det derfor viktig å analysere hvordan ulike folk plasserer seg ulikt i forhold til den kollektive forståelsen av grensen. Ikke minst på bakgrunn av at de sentrale fortellingene om den russisk-norske grensen har sitt tyngdepunkt i en periode da det i større grad var en segregering mellom ulike kjønn, spesielt på mange av de arenaer som var dominert av statlige institusjoner med ansvar for grensen, blir det viktig å fokusere på ulikheter i kvinner og menns plott når det gjelder fortellinger. Det vil si i hvilken grad kvinner og menn gjennom ulike plott organiserer repertoaret av tilgjengelige offentlige fortellinger på ulike måter, ut fra sine ulike erfaringer, intensjoner og mål i en bestemt kontekst (Somers 1994:614).

Grensefortellinger i en kontekst

De to fortellingene som vil være hovedgrunnlaget for analysen ble innsamlet under et fortellerseminar initiert av Barentsinstituttet og Høgskolen i Finnmark i Kirkenes torsdag 4. februar 2010.² Arrangementet var en del av et "Twin City-prosjekt" mellom Sør-Varanger kommune og den russiske nabokommunen, Pechenga rayon. I dette prosjektet skal de to kommunene arbeide for at grenseområdene blir visumfrie soner for dem som bor der. I tillegg kommer samarbeid om næringsutvikling, sivilt initiativ, sosialsfæren, miljøsikkerhet og reiselivsutvikling (Sør-Varanger kommune 2010).

Fortellerseminaret var også en del av festivalen Barents Spektakel, som arrangeres av kurator- og produsentfirmaet Pikene på Broen (Pikene på Broen 2010). Festivalen kan beskrives som et grenseoverskridende kunstprosjekt i Barentsregionen, der årets festival under navnet Artic Calling fokuserte på kunstprosjekter, foredrag og debatter, med vekt på ulike problemstillinger i nordområdene. I festivalavisen ble fortellerseminaret omtalt blant annet med følgende formuleringer; "Vi ønsker for eksempel historier fra krigen, fra den kalde krigen, historier som viser frykt for naboen, eller som illustrerer kontakt, kulturforskjeller, språkproblemer, vennskap og kjærlighet sett fra begge sider av grensa". I lokalavisen ble seminaret imidlertid annonsert langt mer åpent i forhold til temaer: "Møt opp og fortell din historie eller kom og hør på noen andres".³ I seg selv er dette en kontekst som legger vekt på selvopplevde historier på grensen, og vektleggingen av "for eksempel historier fra krigen, fra den kalde krigen" ledet sannsynligvis til at de norske fortellerne var godt voksne mennesker med erfaringer fra denne perioden. Det vil si erfaringer fra en periode da de statlige institusjoner sammen med lokale kulturelle

mønstre i større grad differensierte kvinner og menns erfaringer med de hendelser som kan knyttes til selve grensen.

Ordføreren i Sør-Varanger innledet med både formelle hilsener og personlige historier. Det ble brukt mikrofon og tolk, ulike opptakerutstyr var fremme og journalister fra TV, aviser og radio gjorde at selve den sosiale konteksten hadde preg av en type offentlig handling som er nokså fjernt fra konteksten for hverdagsfortellinger. Likevel er ikke det offentlige rom som kafeen representerer en fremmed kontekst for fortellinger i Finnmark (Mathisen 1994:261ff.). Stedet var derfor ikke valgt tilfeldig. Centrum Café hvor seminaret foregikk, er lokalt kjent som et sted folk sitter og prater til daglig. Spesielt ett bord i kafeen har rykte på seg for å være et sted der det fortelles historier. Kunnskap om dette gjorde derfor valg av sted til en enkel sak på bakgrunn av forskernes intensjon om at dette skulle være en anledning der folk selv skulle, og forhåpentlig ville, fortelle forskerne det de burde vite om livet på grensen. Til forskerteamets store glede førte invitasjonen til et fremmøte over all forventning og kafeen ble full.

I utgangspunktet var det gjort en avtale med to norske menn om å fortelle. Hva som skulle være bidraget fra russisk side var i utgangspunktet litt usikkert. Det viste seg at Pechenga rayon stilte med tre fortellere. Dette var tre kvinner som representerte tre generasjoner, hvor den yngste aldri hadde opplevd Sovjetunionen. De russiske kvinnenes deltakelse gjorde sannsynligvis noe med hvilke fortellinger som etter hvert kom frem under seminaret. Det er uklart hvordan fortellerne fra russisk side ble rekruttert, men sannsynligvis førte tilknytningen til et Twin City-prosjekt at man så et behov for å understreke et hjertelig forhold over landegrensene.

Etter ordførerens åpning og et kort innlegg av en forsker, startet seminaret med en av de inviterte norske mennene, som ble fulgt av den eldste russiske fortelleren før den andre norske representanten og de to siste russiske kvinnene etter nærmere to timer avrundet første del av seminaret. Etter bespisning var ordet fritt, og fire kvinner og to menn meldte seg fra salen. Inkludert et innlegg fra en kulturleder fra Pechenga rayon og en kort oppsummering fra en norsk forsker, varte den siste delen av seminaret om lag en time og førti minutter.

Norske menns fortellinger fra grenselivet

Bakgrunnen til de to norske mennene som hadde takket ja til forespørselen om å innlede med fortellinger om grensen, sier i seg selv noe om hva som kan kalles en forståelse av de offentlige fortellingene om grensen. De er begge pensjonister, oppvokst langs grenseelva i Pasvik, og den ene har også hatt sitt yrkesaktive liv i forbindelse med grensen. Deres alder gjør at de gjennom andres fortellinger og egne erfaringer har kunnskap om flere sentrale epoker i forståelsen av den russisk-norske grensen. Gjennom andres fortellinger om tiden med Pomorhandel, har de annenhåndskunnskap om lokale forhold før denne handelens endelige sammenbrudd rundt 1930. En slik kunnskap har de også om perioden fra 1920 og fremover til 1944, da naboene var finsk. Dette er et forhold som sjelden kommer frem i grensefortellinger.⁴ Noen har selv opplevd Sovjetstatens frigjøring av Øst-Finnmark, alle har opplevd den kalde krigens dager og ikke minst situasjonen etter Sovjetunionens fall, da naboene nok en gang ble russisk. Til tross for ulike perioder er det vanligvis den kalde krigen og det som i en nasjonal sammenheng, men ikke nødvendigvis lokalt,

oppfattes som en lukket grense som er det viktigste referansepunktet for forståelsen av de fleste historiene.⁵

En av fortellingene setter med en gang private erfaringer inn i den dramatiske storpolitiske kontekst som den Røde Armes frigjøring av Finnmark representerer. Jeg vil hevde at plottet som gir retning til forståelsen er den makro-politiske kontekst som preget den kalde krigen. Fortelleren startet retorisk med et spørsmål: «Det var mange som snakket om hvordan det var å ha russen her. Var de farlige? Var de vennskapelige? Derfor skal jeg ta en liten historie som skjedde hjemme hos oss». Dette spørsmålet som kjennetegner den storpolitiske kontekst fra den kalde krigen med redsel for kommunismen, gir retning til fortellingen. Eller i Brooks (1984:12) språkbruk, det er et plott – hentet fra makronivået – som gir en intendert struktur i fortellingen for å oppnå en bestemt forståelse.

Fortelleren bodde ved riksveien og huset deres var derfor først okkupert av den tyske armé, men klokken 16.30 den 22. oktober 1944 kom den første russiske løytnanten på besøk. Dagen etter kom den russiske kommandanten selv og spurte om de kunne huse to russiske sanitetssoldater som viste seg å være to sykesøstre. Disse levde da sammen med familien, men hele dagen var de opptatt med å pleie sårede på forlegningen. På den tiden hadde man hverken innlagt vann eller toalett, og når sykesøstrene skulle bade i en sinkstamp på kjøkkenet, ble far og sønn sendt av gårde på besøk til venner. Først etter en anstendig tid kunne de komme hjem.

I denne storpolitiske konteksten med et korrekt forhold mellom russere og nordmenn introduserer fortelleren et nytt plott for å forstå historien. Som Brooks (1984: 12) påpeker er plot en strukturerende handling utløst og nødvendiggjort av den

mening som utvikles gjennom en rekkefølge i tid. Et plott som setter personene og stedet inn i storpolitikken nødvendiggjør utviklingen av et nytt plott. Verdensbegivenheter bringer folk sammen og to pene russiske jenter vil nødvendigvis tiltrekke seg gutter, i dette tilfellet fortellerens eldre søskenbarn som "likte ei spesielt godt". Det kom den russiske kommandanten for øre at jentene traff norske gutter, og han og en tolk kom dermed kjørende i karjol til familiens hus. Kommandanten forklarte fortellerens mor at sykesøstrene måtte ut av huset siden de hadde kontakt med norske gutter. Dermed bekreftes og trekkes det veksler på den kollektive forståelsen om den Røde Armés korrekte opptreden, som går igjen i ulike varianter i mange fortellinger fra denne tiden. Moren derimot, gav klar beskjed om at jentene skulle fortsette å bo hos henne til de skulle reise hjem eller til de trakk seg ut av Norge. Det ble som moren sa, og jentene ble boende til september 1944. Da reiste de. De sa at de kom snart igjen, men uheldigvis ble grensen stengt i 50 år. Fortelleren avsluttet med: "Det var en liten historie om hvordan det var å ha russerne her og omtrent sånn var det".

Denne fortellingen kan analyseres ut fra flere dimensjoner. Den nasjonale redsel for Sovjetunionen, i kontrast til lokalbefolkningens møte med den korrekte frigjøringshæren, setter den lokale kulturen i kontrast til fortellinger på et makronivå. På mange måter er dette i tråd med mange andre lokale fortellinger som setter lokalbefolkningens erfaring med den Røde Armé, eller russere generelt, i kontrast til fiendebildet skapt i en vestlig og nasjonal makrodiskurs under sovjettiden. Dette kan sannsynligvis analyseres som uttrykk for et "lokalt etos" eller som evner og handlemåter som verdsettes og gir retning til

forståelsen av samtiden, der relasjoner mellom mennesker er viktigere enn storpolitikk i en lokal kontekst. Mer interessant i denne sammenheng er imidlertid den bruk av plott som tenderer til å skille mellom kvinner og menn. Dette er et skille som denne fortellingen eksemplifiserer.

Fortellerens retoriske spørsmål, "Var de [russerne] farlige? Var de vennskapelige?", skaper et plott som gir den makropolitisk kontekst et fortrinn som rammeverk, ved å vise til den kommunistfrykt som var et viktig trekk i vesten. Med utgangspunkt i Cohen og Rapport (1995:8) kan dette forstås som at fortelleren plasserer seg selv og andre aktørs handlinger og erfaringer innenfor en global forståelse av en storpolitisk kontekst. Det er den kalde krigen som danner rammene for de individuelle erfaringene som gjør at fortelleren kan svare på spørsmålet. Dette plottet følges opp med fortellingene om den korrekte opptreden som russerne hadde, men det nære samkvemmet mellom mennesker som fortellingen nødvendigvis må inneholde, gjør at et nytt plott er påkrevd. Hendelsene i fortellingens nødvendige fremdrift krever sitt. Jenter er jenter og gutter er gutter og derfor bringes historien til et nivå der de individuelle følelser har fortrinn. Dette skjønner også fortellerens mor og hennes syn får også gjennomslag hos kommandanten som tydeligvis lar storpolitikk være storpolitikk og lar mennesker være mennesker. Samtidig bringer avslutningen storpolitikken tilbake. Utsagnet "Omtrent sånn var det å ha russerne her" viser at mennesker er mennesker og storpolitikken setter ulike rammer for dem.

Fortellingen eksemplifiserer noe som var, om enn i varierende grad, en gjennomgående tendens i menns fortellinger under seminaret. Plottet var først den storpolitiske kontekst som fortelleren plasserte seg

selv og lokalsamfunnet inn i. Deretter kunne de personlige relasjoner, det være seg i forhold til russiske grensevakter eller besøkende russere, overta som det sentrale plott. Den storpolitiske kontekst kom først, før fortellingen fikk et nytt plott, der de private relasjoner overtok. Dette er noe som kan forstås som det som har hegemoni i fortellingen. Det er en tendens hos de fleste mannlige fortellerne at individ og mikronivå må plasseres inn i makronivået.

Den andre inviterte norske fortelleren som slapp til innledet med: "Jeg heter NN og er 63 år. For de som kan regne skjønner de at jeg er født i 47, så da hadde grensen vært stengt i tre år. I alle disse årene har jeg surra rundt i fjæresteinene i Pasvikelva, som har vært en del av min tumleplass hele denne tiden." Også her kan referansen til grensens stengning i 1944 forstås som en referanse til storpolitikk som omkranset fortellerens oppvekst. En liknende forståelse av plott kan også finnes i fortellingene til de to mennene som benyttet anledningen da ordet var fritt. I likhet med de fleste norske kvinnene og de to inviterte norske mennene startet også disse med å referere til sin lange fartstid som grenseboere før de fortsatte med følgende innledninger:

Jeg skal ta et par episoder om samhandling. I 1975 hadde jeg den første turen over i Nikel. Guiden het Simon og snakket perfekt norsk. Jeg spurte, tror du vi noen gang kan reise fritt? Aldri. Men våre barn? Aldri. Og alle har hørt hvordan det går nå.⁶

Jeg skal trekke noen tråder. Var første gang i 1966 over grensen til Sovjet med en delegasjon som skulle møte på Storskog [grenseovergangen] og gå over. Det var ingen russere som møtte oss.

Plutselig smalt det tre skudd og jeg holdt på å besvime. Det var på den måten grensevakten fikk kontakt. Da kom russerne løpende.

Selv om storpolitikken ikke nevnes like eksplisitt i disse innledningene som i det første eksemplet, så vil jeg allikevel hevde at et slikt plott indikeres også her. Den lukkede grensen blir satt i kontrast til det stadig mer realistiske håpet om visafratak for innbyggerne i de to nabokommunene. Vi ser det også i det andre eksemplet, der det vises til militariseringen av grensen.

Nå er det vanligvis viktig for et lokalsamfunn som oppfattes som perifert i en nasjonal sammenheng, å ha vært sentralt plassert i en storpolitisk kontekst. Det er derfor ikke uventet at fortellinger fremhever stedets betydning innenfor rammene av den kalde krig. I stor grad er dette et tema som kollektive lokale fortellinger kretser omkring. At tre russiske kvinner også fortalte sine historier gjorde muligens at det ble skapt en annen kontekst for fortellingene som fulgte da det ble åpnet opp for at hvem som helst kunne fortelle sin historie.

Russiske kvinners fortellinger

Mens storparten av de norske fortellingene som ble innsamlet innen prosjektets rammer og de som ble presentert på seminaret, er preget av erfaringer på grensen i en periode med kald krig, stiller det seg annerledes for kvinner fra nabobyen Nikel. For det første, på russisk side er de aller fleste av den eldre generasjon innflyttere. Dessuten var det i sovjettiden bare i liten grad mulig for sovjetborgere å få tilgang til grensonen som strekker seg fem mil fra grensen og innover i landet. Eget visum var påkrevd og store soner var avstengt. Så selv om byen Nikel i Pechenga rayon ligger innenfor

selve grensesonen, hadde, og har, fortsatt ikke innbyggerne der direkte adgang til området der naturen skifter fra russisk til norsk. Hvis man ikke hadde noe spesielt ærend i de militarisererte sonene, var dette et område som man ikke slapp inn i. I sovjet-tiden var dermed personlige erfaringer på grensen noe som man kun fikk ved å være en del av de institusjoner som vokter denne, eller ved sjeldne utenlandsbesøk. Dermed var de russiske fortellernes erfaringer med grensen, til tross for at man kan se inn i Norge fra Nikel (avstanden til grensen er bare 8 kilometer), helt annerledes enn de som tilhørte nordmenn som kunne fiske i grenseelva, eller på grunn av sitt kjønn kunne være deltakere i bevoktningen av grensen. Dette understreker at en grense representeres, så vel som erfares, ulikt, avhengig av hvilken side den betraktes fra. En slik ulikhet gjenspeiles også i de russiske kvinnes fortellinger.

De russiske kvinnes fortellinger tok i hovedsak utgangspunkt i relasjoner de hadde fått med nordmenn før og etter Sovjetunionens fall. Den første og eldste av de russiske fortellerne innledet med at da hun kom til Nikel i 1959, hadde hun kunnskap om norsk natur og kultur og visste at landet var medlem i NATO. Allikevel er det sentrale plottet i fortellingen at man også før Sovjetunionens fall hadde en relasjon mellom mennesker ⁷:

Kvinnedelegasjonene som kom i starten da man begynte å ha kontakt, har stor ære for den positive utviklingen som skjedde med forholdene på grensen. Offisielle relasjoner gled over i personlige, vennskapelige forhold, og på grunnlag av dem vokste forretningsrelasjoner frem (Høgskolen i Finnmark 2010).

Det som jeg vil hevde kjennetegner hennes fortelling og de øvrige russiske kvinnes fortellinger, er et plott med utgangspunkt i en mikrokontekst eller det jeg vil kalle private, men allmenne erfaringer. Innledningen til den andre fortelleren viser enda klarere forskjellen i plottet som skapes i innledningen:

Jeg ble født i det østlige Kasakhstan. Faren min var journalist, og i forbindelse med arbeidet ble han ofte nødt til å skifte bosted. En gang bodde vi ved den kinesiske grensen. Det har seg altså slik at jeg har vært ved en grense, eller at en grense har berørt mitt liv, helt fra jeg var barn (Høgskolen i Finnmark 2010).

Her settes de private erfaringene etter hvert inn som det som skal organisere strukturen på fortellingen. Det vil ikke si at den storpolitiske kontekst ikke spiller en rolle, men den får en betydning ut fra de private erfaringer som bestemmer plottet. Det er det subjektive som styrer og gir struktur til hva som er sentralt på et makronivå. Også kvinner endrer plott når hendelsesforløpet krever det, og snur fortellingen fra mikro-nivåets dominans til dets underordning under makronivået, som i denne kvinnens fortelling der hun avslutningsvis refererer til de tre grenser hun har levd ved:

Og hvis jeg skal sammenligne de opplevelsene jeg har nå med dem fra den kinesiske grensen i barndommen, kan jeg bare trekke én lærdom: Det er bedre å være venner og snakke sammen, enn å være fiender (Høgskolen i Finnmark 2010).

Samtidig er dette nok en slutning som setter egen erfaring i sentrum for makroprosesser. Det som er sentralt, plottet som

organiserer, er de subjektive, men allmenne erfaringer i forhold til vennskap, fascinasjon, forelskelse og interesse som møter motstand når dette møter de storpolitiske prosesser på et makronivå.

Sist, men ikke minst, var dette tydelig hos den siste russiske fortelleren. Dette var en kvinne som var født etter Sovjetunionens fall. Etter å ha hilst på norsk og fortalt litt om sin alder og bakgrunn, fortalte hun at hun var i Norge for første gang i 2008. Før det hadde hun vært én gang i Finland. Hun fortalte at hun "ble forelsket med en gang i nordmenn og finner". Årsaken var at hun var veldig nysgjerrig på å lære mer om andre kulturer og folk, og dette håpet hun å lære mer om i fremtiden. Interessant nok eksemplifiserte denne fortelleren også alder som en viktig referanseramme for fortellingen. Oppvokst uten erfaringer fra den kalde krigen, men i en periode der sikkerhetskontroll er et vanlig fenomen selv på den minste flyplass, levnes ikke selve grensen med dens institusjoner mye plass i denne unge kvinnens fortelling. Dermed understrekes enda sterkere de andre fortellingenes plassering i en bestemt epoke.

Et annet spørsmål som ikke er lett å gi svar på er om det var de russiske kvinnes utgangspunkt i det personlige som bidro til at de norske kvinnene gikk inn i den samme sosiale konteksten når de brukte denne typen plott i sin fortelling. Uansett, de norske kvinnes fortellinger hadde likhetstrekk med de russiske kvinnes ved at de i større eller mindre grad tok utgangspunkt i mer allmenne plott.

Norske kvinners fortellinger fra grenselivet

Mens bare to menn fortalte da ordet var fritt, var det fire kvinner som meldte seg. Den første fortelleren i denne delen av

seminaret tilhørte en yngre generasjon enn de øvrige norske fortellerne. Hun innledet med å vise til sin arbeidsplass på biblioteket, som har hatt et langvarig samarbeid med Nikel, og hentet sitt tema fra arkivet der. Gjennom å lese fra et referat fra de norske og russiske grensekommisærenes korrespondanse i 1983, fikk hun frem kontrasten mellom disse to herrenes meget formelle språkbruk i forbindelse med russiske bibliotekarers besøk i Kirkenes, og dagens situasjon. De tre øvrige kvinnene var mer personlige:

Jeg regnet ikke med å måtte fortelle før om en time. Mest fantastisk er det å se alle som har kommet over fra Nikel. Vi kjenner hverandre godt i løpet av de 30 årene som har gått.

Første turen til Russland, eller Sovjet var det vel da, var i begynnelsen av 1980-årene. Det var en kulturreise til Nikel og vi ble vist rundt og det var underholdning. Det var en opplevelse for en fra Norge som er vant med at folk er litt stive og ikke viser at de er kry av ungene sine. Da barna danset fikk jeg en klump i halsen.

Skillet mellom den ulike bruken av plott kom klarest frem da en kvinne i 70-årene åpnet sin fortelling på følgende måte:

Jeg var grenseboer i de 10 første årene av livet mitt og jeg tenkte at det var noe slikt jeg skulle fortelle om. Men når jeg har sittet her og hørt, så virker det som om det er 44 og utover det er snakk om. Og da må jeg jo bare fortelle sånne ting som jeg har opplevd.

Opplevelsen hun fortalte om var et jubileum i Grense Jakobselv i 1952, da det

skulle feires at det var 100 år siden det var kommet folk dit. I den anledning var det satt opp en lokalbåt som gikk fra Kirkenes. De var tre jenter fra Jakobselv som fant ut at de ville dit, siden de aldri hadde vært der før. Det var nydelig vær og derfor gikk de ned til grenseelva. Elva er ganske grunn og siden det var så varmt og fint, vadet de uti. Herifra utvikler fortellingen seg til en romantisk historie, men dog i skyggen av den kalde krig.

Over på russisk side så de tre unge gutter som satt på fjellet. Jentene oppdaget etter hvert at når de flyttet seg opp etter elva, så flyttet guttene etter. De skjønte fort at guttene fulgte etter dem hele tiden. Fortelleren mente at i den tiden var det så strengt at man hadde ikke lov til vinke over til hverandre. Dette hadde de veldig respekt for. De var bare 17 år og turte ikke vinke. Men dagen tok slutt og jentene skulle hjem med båten. Da de gikk opp fra elva og til veien mot båten, begynte også de russiske guttene og gå fra stedet. Men da gjorde de russiske guttene noe fortelleren syntes var artig. De tok tak i trøyeplastene og så vinket de med trøyene bakover når de gikk oppover bakken.

Det denne historien viser er for det første at det ble én epoke som dominerte de norske fortellingene i denne bestemte konteksten. Det var perioden etter frigjøringen i 1944, enten før grensens åpning eller etter. Likevel er det en påpekning av at det er en tidligere historie som fortsatt huskes, selv om den ikke nødvendigvis er basert på egne erfaringer. Fortellingens plott tar imidlertid ikke utgangspunkt i den politiske konteksten under den kalde krigen. Plottet som innleder og gir retning til fortellingen er tre unge jenter som vil på tur en vakker vårdag. Dette hverdagslige, men allmenne plottet fører til et romantisk møte med tre gutter ved elven. Men den

politiske konteksten blir nødvendigvis en del av fortellingens naturlige utvikling. Tre gutter og tre jenter på hver sin side av en elv er en allmenn og hverdagslig hendelse, men stedet gjør at en annen utvikling er uunn-gåelig. På den måten kommer den kalde krigen inn og fortellingens nødvendige utvikling gjør at den ender som den måtte ende i 1952.

De to lengre utdragene viser forteller-nes bruk av plott og eksemplifiserer en tendens som, om enn i varierende grad, var tydelig under fortellerseminaret. Menn brukte i starten et plott som gjorde at fortellingen ble satt inn i rammene av den kalde krigen. Dette plottet på et makronivå gav retning til fortellingen, men de uunn-gåelige møtene mellom mennesker på den russisk-norske grensen gjorde at plottet endret seg. Russiske sanitetssoldater er også jenter, og så lenge det finnes unge gutter må fortellingen gis et nytt plott som en konsekvens av hendelsene innebygget i fortellingens utvikling. Også menns fortel-linger ble i stor grad et eksempel på relasjo-ner, det være seg vennskap, respekt eller kjærlighet over grensen. Til tross for denne tematiske likheten med kvinners fortel-linger, brukte kvinnene de strukturerende plottene i en annen rekkefølge. Deres fortellinger hadde en tendens til å gå fra et plott på mikronivå for så å trekke inn makronivået når hendelsesforløpet krevde det. Det som gir retning til kvinnens fortel-ling er tre unge jenter på tur, en hverdags-lik hendelse som åpner mange muligheter, men som i denne spesifikke konteksten må trekkes inn i den storpolitiske virkelighet.

Erfaringer, kontekst og kjønnets moral?

Som både Bjerkli (2000) og Mathisen (1994; 1996) viser, kan fortellinger være et utgangspunkt for å forstå lokale verdier og

selvforståelser. Historiene fra grenseområdet i Sør-Varanger har helt klare slike trekk. Med utgangspunkt i den kalde krigen, som gav stedet en unik plassering i global sammenheng, kontrasteres storpolitikken og de diskurser som omsluttet denne, med de handlingsmåter og verdier som var sentrale i det lokale naboforholdet. Dette er også et tema i de fleste fortellingene som kom frem fra norsk side under dette seminaret. Vennskap, kjærlighet, respekt og andre typer private relasjoner ble i fortellingene viktigere enn storpolitikken og den globale konflikten. En av de russiske fortellernes ord om at "En nær nabo er bedre enn en fjern slektning", hadde sin ekvivalens i en nordmanns fortelling om at i hans guttedager var det aldri den russiske grensevaktbåten som kuttet fiskesnøret hans når han var i grenseelven og fisket. Det var det den norske vaktbåten som brukte å gjøre. Med utgangspunkt i det som kan kalles et repertoar av kollektive kulturelle fortellinger om denne tiden, plasserer kvinner og menn seg inn i en lokal forståelse (Cohen & Rapport 1995; Somers 1994). Imidlertid er det viktig å understreke at denne lokale forståelsen som ligger i fortellinger om grensen på norsk side er knyttet til erfaringer i en bestemt epoke i forholdet mellom to supermakter. Dette er erfaringsrammer som ikke lenger reproduseres hos en oppvoksende generasjon, verken i Norge eller Russland. Under dagens ofte globale sikkerhetsregimer får folk andre erfaringer i forhold til kontroll og overvåkning. Disse sikkerhetsregimene finnes i økende grad på andre steder enn grenser og differensierer mellom individer på måter som skiller seg fra det som var tilfellet under den kalde krigen.

Det som er viktigere i denne sammenhengen er tendensen til ulik bruk av plott hos norske kvinnelige og mannlige fortel-

lere innenfor en generasjon i denne konteksten. Begge fortellingene som er brukt som eksempler handler om nære relasjoner, kjærlighet og vennskap som noe som er viktigere enn storpolitikk, og dette meningsinnholdet kommer frem på ulike måter. Kvinnenes fortellinger starter med et plott på mikronivå før handlingen krever at et plott på makronivå blir styrende. I menns fortelling blir det omvendt. Utgangspunktet for menn er i de fleste tilfeller politikken på makronivå og ikke de allmenne relasjoner mellom mennesker på mikronivå. I Barths (1994:21–22) perspektiv vil dette si at menns plott tar utgangspunkt i globale og nasjonale hendelser som kan modelleres som et makronivå. Et slikt makronivå er kjennetegnet av byråkratiers allokering av rettigheter og forbud med utgangspunkt i formelle juridiske kriterier, maktmonopol og nasjonalistiske ideologier som kommuniseres i overlokale felt. Kvinners plott tar utgangspunkt i de ofte motstridende erfaringer som hverdagslivet bringer. Dette er et mikronivå som er formet av makroprosesser, men som vektlegger individuelle erfaringer og fortolkninger slik disse skapes gjennom hendelser på de arenaer der enkeltmenneskers liv utspiller seg (Barth 1994:21).

En slik forskjell i plotting av fortellingene kan ligge i at grensen konstitueres ulikt for ulike kategorier mennesker ved at de har ulike hverdags erfaringer med de institusjoner som manifesterer skillet mellom to stater (Sharma & Gupta 2006:27). Med utgangspunkt i et slikt romlig perspektiv kan kvinner og menn dermed oppfattes som å leve "i bestemte epistemologiske og identitetsdannende terreng" (Wiestad 2007:293) og dette gjenkjennes i bevissthet og språkbruk. Med den kalde krigen som sentralt bakteppe blir arenaer som da var dominert av menn sentrale. Dette gjelder

institusjoner som militærvesenet, som de fleste menn av en viss alder har erfaringer med, kan fortelle fra og relatere til hendelser som er del av sentrale nasjonale og globale diskurser.⁸ Militæret er ikke den eneste grensenære institusjonen som menn kan knytte sine fortellinger til. Også grensevakt, politi, overvåking og toll var i denne tiden mannsdominert.

Også i den private sfære var selve grensen, det vil si elven, i det minste i fortellingene en mannlig arena hvor gutter tidlig kom i kontakt med grensens militære uttrykk og praksiser. Men også de kvinnelige fortellerne har erfaringer med de institusjonelle praksiser, representasjoner og handlinger som utgjør grensen, gjennom sine formelle politiske posisjoner, i organisasjonsarbeid eller i yrke. Derfor kan man heller ikke se bort fra den spesifikke konteksten det ble fortalt i.

Annonseringen i festivalavisen vektla perioden fra 1944 og pekte på vennskap og kjærlighet som aktuelle tema. I det minste virket det som de russiske kvinnene hadde tatt til seg dette, og dermed skapte deres fortellinger en kontekst med andre temaer. Et annet moment er at de russiske fortellerne var uten direkte erfaringer med grensen under den kalde krigen. Som et hovedsaklig stengt område som man bare befant seg i når grensen skulle krysses, er den i mye større grad knyttet til det å befinne seg på vei til et annet land og de mennesker, den kultur og natur som befinner seg der. Vektleggingen av personlige vennskap, fascinasjoner og kjærlighetsforhold som var utgangspunkt for de russiske kvinnes fortellinger, kan ha endret forståelsen for hva som var grensens meningsinnhold i den konteksten det skulle fortelles i. Som i begynnelsen av den norske kvinnens fortelling, der det slås fast at det er tydeligvis fra 1944 og fremover det skal fortelles om, kan

de tidligere fortellingene også ha gitt retning til at det skulle tas utgangspunkt i et hverdagslig plott.

Dermed fremstår fortellingene som komplekse kulturelle uttrykk, som i den konkrete kontekst der det fortelles, bringer sammen kulturelle ideer som henspiller på både lokale, nasjonale og globale diskurser som differensierer kvinner og menns posisjoner. Slike diskurser knyttes til konkrete individuelle erfaringer som er samfunnsmessig differensierte, samtidig som fortellingen gis retning av den umiddelbare sosiale kontekst. Med et slikt utgangspunkt kan de forstås som å produsere ulike kjønne innfallsvinkler til det å fortelle.

Takk til de øvrige deltakerne i 'Grenseprosjektet' ved Høgskolen i Finnmark for kommentarer.

Noter

1. Her brukes betegnelsene mikro og makro løselig med utgangspunkt i Fredrik Barths (1994) forslag om å modellere analyser av etniske relasjoner på både et makronivå som henviser til statlige og globale prosesser og et mikronivå som beskriver individers ulike og ofte motstridende og noen ganger unike erfaringer. I tillegg viser Barth til et mediannivå som relaterer til kollektive gruppeprosesser. Til en viss grad kan et slikt mediannivå forstås som å overlappe med det som her med utgangspunkt i Somers (1994:614) beskrives som sosiale kollektive kulturelle fortellinger.
2. I samarbeid med *Sør-Varanger Avis* hadde forskere i et prosjekt med deltakere fra de to nevnte institusjoner allerede samlet inn fortellinger om grensen.
3. Teksten til festivalavisen og annonsen er skaffet til veie av Svein Helge Orheim ved Barentsinstituttet.
4. Ved freden i Tartu i 1920 og frem til 1944 var Petsjengaområdet den finske korridor til Barentshavet og bar navnet Petsamo.
5. Blant mange i Kirkenes er det et poeng at grensen aldri har vært lukket. Kultursamarbeid var vanlig i hele etterkrigstiden og ikke minst Sovjetunionen åpnet grensen ved Skafterhullet i 1965.

Ved overgangen ved Skafferhullet var det visafri-
tak til det sovjetiske området på vestsiden av
elven. Dette er sannsynligvis det eneste eksem-
plet på at en NATO-makt, i dette tilfellet Norge,
stengte Jernteppet på eget initiativ og etter kort
tid, under den kalde krigen. Denne korte
åpningen av grensen hadde sannsynligvis nokså
stor betydning som begivenhet lokalt, selv om
det synes å være glemt i en nasjonal historie.
Åpningen av grensen sommeren 1965 medførte
at en hel generasjon av lokalbefolkningen fikk et
møte med "russen" 20 år etter at grensen ble
stengt og 20 år før den ble åpnet på nytt.

6. Heller ikke da Russlands president besøkte
Norge den 26. og 27. april 2010, ble det under-
tegnet noen avtale om fritak fra visabestem-
melsene for grenseboere (Barentsobserver 2010).
7. Utdragene fra de to første russiske kvinnes
fortellinger er skrevet av Marit Bjerkeng på basis
av deres egen fortelling og tolkens oversettelse.
Utdraget fra den siste russiske fortelleren og de to
norske er skrevet av forfatteren med utgangs-
punkt i henholdsvis deres egen fortelling og over-
settelsen til norsk.
8. Ut fra antall ganger historien om da russerne
kjørte sine styrker frem mot den norske grense i
1968 er blitt fortalt som en selvopplevd historie,
skulle man ikke tro at de russiske styrker var tall-
messig overlegne de norske.

Referanser

- Barentsobserver 2010. Agreement on visa-
freedom in borderzone delayed.
[http://www.barentsobserver.com/agree-
ment-on-visa-freedom-in-borderzone-
delayed.4778687-116321.html](http://www.barentsobserver.com/agreement-on-visa-freedom-in-borderzone-delayed.4778687-116321.html)
Nedlastet 28.06.10.
- Barth, Fredrik 1994. "Enduring and
emerging issues in the analysis of
ethnicity." S. 11–32 I Hans Vermeulen
& Cora Govers (red.): *The Anthropology
of Ethnicity. Beyond 'Ethnic Groups and
Boundaries'*. Amsterdam, Het Spinhuis.
- Bjerkli, Bjørn 2000. "Konfliktunnavikelse
eller konfrontasjon i sjøsamiske
samfunn?" S. 155–178 i Stein R.
Mathisen (red.): *Kulturens materialise-
ring: identitet og uttrykk*. Kristiansand,
Høyskoleforlaget.
- Brooks, Peter 1984. *Reading for the Plot. Design
and Intention in Narrative*. Cambridge,
Mass., Harvard University Press.
- Cohen, Anthony P. & Rapport, Nigel
1995. "Introduction. Consciousness in
anthropology." S. 1–20 i Anthony P.
Cohen & Nigel Rapport (red.):
Questions of Consciousness. London,
Routledge.
- Høgskolen i Finnmark 2010. Lærte seg å se
forbi skitten.
[http://www.hifm.no/index.php?
ID=1232&lang=nor&
displayitem=1075&module
=news](http://www.hifm.no/index.php?ID=1232&lang=nor&displayitem=1075&module=news) Nedlastet 28.06.10.
- Kapferer, Bruce 1986. "Performance and
the Structuring of Meaning and
Experience". S. 188–206 in Victor W.
Turner & Edward M. Bruner (eds.):
The Anthropology of Experience. Urbana:
University of Illinois Press.
- Mathisen, Stein R. 1994. "Det e utrulig ka
kjeften kan få seg tel å sei." S. 259–265
i Einar-Arne Drivenes, Marit Anne
Hauan & Helge A. Wold (red.):
*Nordnorsk Kulturhistorie. Det mangføl-
dige folket*. Oslo, Gyldendal Norsk
Forlag.
- Mathisen, Stein R. 1996. "Real Barbarians
eat Whales". Norwegian identity and
the whaling issue." S. 105–135 i Pertti
Anttonen (ed.): *Making Europe in
Nordic Contexts*. Åbo, NIF.
- Olsen, Kjell 2008. *Identities and ethnicities
in a border zone*. Avhandling for dr.
polit graden ved Det Samfunns-
vitenskapelig Fakultet, Universitetet i
Bergen.
- Pikene på Broen 2010.
<http://www.pikene.no/>
Nedlastet 01.04.10.
- Sharma, Aradhana & Gupta, Akhil 2006.
"Introduction: Rethinking Theories of
the State in an Age of Globalization." S.
1–42 i Aradhana Sharma & Akhil

- Gupta (red.): *The Anthropology of the State*. Malden, MA, Blackwell Publishers.
- Somers, Margaret R. 1994. "The narrative constitution of identity: A relational and network approach." *Theory and Society*, vol. 23, s. 605–650.
- Sør-Varanger kommune 2010.
<http://www.sor-varanger.kommune.no/tvillingbyer-twin-cities-kirkenes-og-nikel-4547756-17876.html>.
 Nedlastet 28.06.10.
- Wiestad, Else 2007. "Romlig selv – med vekt på kjønn og lokalisering." *Norsk filosofisk tidsskrift*, vol. 42, s. 289–300.
- Wilson, Thomas M & Donnan, Hastings 1998. *Border identities: nation and state at international frontiers*. Cambridge, Cambridge University Press.